

Ольга Павлюх-Гузарева

„А до того — я не знаю Бога“

Є в нас іменник, зветься воля. Це великий пан. Сам не рухається, тільки має собі дієслово: воліти. І отщо це слово діє.

З почуття „ось і тобі“ каже: „зволити“, — це ніби хтось пишно, з ласки, сходить із висот, — лише для дуже тонкого чуття є й дімінуендо між „воліти“ і „зволити“. Далі „дозволити“ й „призволити“, вже той із висот стає на рівні з кимсь другим, а потім „позволити“ — і вже по його волі. Скінчився мотив „ось і тобі“ — другий підхоплює вже на нуту „це моє“ і каже „веліти“, „звеліти“ — „повеліти“.

Цикль кінчиться акордом: „моя воля“. Але пан сам нічого не робить, — тому: да капо і в безконечність.

Всі відомі мені інтерпретанти Заповіту, якось дивно пояснюють слова, „а до того — я не знаю Бога“. Все виходить щось наче хула, а цеж зовсім щоінше.

Шевченко все дуже поважно ставився до своїх віршів. Не буде перебільшено, коли скажемо, що Шевченко завданям свого життя вважав: через слово довести до визволення України. Це стремління слідне скрізь у Кобзарі. Та набирає воно просто вулканічної сили в тій групі Шевченкових творів, що писані між 4. X. 1845. („Не завидуй“...) і 25. XII. т. с. р. (Заповіт). Взагалі, воно дуже цікаво придивлятися до хронології його писань і до часової віддалі між поодинокими творами. Відокремлене скупчення в часі й змістова зв'язь таких сильних творів, як Єретик, Невольник, Великий Льох, Наймичка, Кавказ, Посланіє, Холодний Яр, Минають дні та Заповіт вельть говорити про еруптивну силу. Гроза хороби й привид смерті додали динаміки тому вибухові, яким являється Заповіт.

Доля вимагає від нього такого сильного слова, що могло збудити глухих, навіть мертвих, а дає йому на те тільки коротке людське життя. Цілою душею приляг Тарас до свого діла. Йому мало тільки говорити, він хоче ще говорити й так, щоби було вислухано. Такі високі вимоги кладе він сам до свого слова. Те „Сталося!“, що його Христос сказав, конаючи на хресті, Шевченко не зможе вже сказати при своїй смерті, бо ще люди й не почувли не то, щоб зрозуміли й послухали. Навіть ще не народилися ті люди, що змоглиб його зрозуміти. Відти походить його поняття про дороге окуплене найвище щастя, про яке роки пізніше, буде говорити в листі (9. I. 1857 р.). Бачить, що як умре, то муситиме довго жлати „між ланами й горами“, бо аж після визволення народу, йому віл. но буде доступити найвищого щастя найбільшої нагороди. Це він називає образом із біблії — знати Бога.

А доки це не станеться — „я не знаю Бога!“

Коли ми так зясуємо ці слова, то відразу маємо ключ до містерії Великий Лях, і глибше зрозуміємо поеми Невольник і Наймичка. Недаром всі ці три твори писані один по одному за нецілий місяць.

У поемі, так вимовно названій Невольник, Степан, син щиро козацького роду, виховується, — бо сирота, — у теж щирого козака. Коли доріс, висилає його прибраний батько в світ, більше задля звичаю, чим для потреби. Степан іде тільки тому, що батько велить, не по своїй волі. Тому і не навчиться нічого, бракує йому внутрішнього імпульсу. Після літ вертає сліпим жебраком. Та колиб не Ярина, то після двох гарних козаків, — Степанових батьків, рідного і прибраного, — оставби в світі один тільки зовсім нестрашний ворогові, немичний каліка. Загинувби слід козацького геройства. А деж оборона народу? — Тільки при Ярині, бо вона одинока молода й сильна Ярина мала силу витревати у любові до Степана, — хоч це їй не легко приходилося, як зворушливо описує поет, — та ще мала й ту силу дарувати свою любов осліпленому, окаліченому старцеві й через ту власне її нескривлену правість знову процвітає геройський козацький рід — є внук.

Треба розуміти цілу ту подію не виключно тільки як справу тілесну — родову. Це вийшовби жидівський, матеріалістичний світогляд, особливо, колиб думати тільки про ціль, а не про його початковий підклад. Ідеалістичний Шевченків світогляд вимагає, щоби чувства і чин корінилися в любові, а не були викликані спекуляцією на майбутню славу, чи користь. Без геройської витревалости Ярини не змоглаб далі розвиватися геройська ідея, яку тут персоніфікує козацтво, й яка полишена тільки на сили мужеської лінії, мусілаб завмерти, бо мужчинам бракує самостійний внутрішній імпульс, який саме лежить у т. зв. „альтруїстичній“ любові жінок. Поет про щось таке натякає на вступі, де каже, доля одному дана, а другому ні. Дарма, що він козацького роду, Степан невольник по вдачі, і бувби ним і без пробування в турецькій тюрмі, він — звироднілий. Це не його заслуга, що він не гине зовсім. Не вивольвся ціною боротьби, за ним нема ніякої побіди, він навіть не боровся. Але — „така то тая доля — кого схоче сама найде“. Шевченко називає щасливий кінець Невольника дивом, „якого, може, споконвіку не було — але отже сталося“. Сталося через любов Ярини.

А Наймичка доказала ще більшого дива. Вона своєю любовю зовсім дорешти направила свій власний блуд. Вміраючи, лишає по собі все так, ніби вона ніколи не блудила. Її син і внуки в здоровій родинній атмосфері, в такій самій, яка була в її батьків. Це їй вдалося тому, що з любови змогла була цілий свій вік служити в самовідреченні.

Відважна Ярина направляє лихо, заподієне її народові ворогом і долею, а відвічальна Ганна направляє шкоду, яку вона сама нанесла своєму родові. Обі ділають з любови. — Такими відважними та відвічальними у своїй любові мусять бути якраз жінки в здорового та трівогого народу.

У Великому Льохові проблема ратунку від загибелі, так тілесної як і духової кладеться вже не в родинній площині, — а ширше, в національній. А навіть, коли добре передумати слідом за Шевченком, всі причини й наслідки, їх повстання та перехрецування, розбіжності, сполуки та уривання, то в тій поемі отвираються ще й для цілої людскости повсякчас і в усіх відносинах незмінні директиви. Великий Лях — самоцвіт у всесвітній літературі. Про високий етичний рівень вже й не говорити.

Історія та біблія не вистарчають тля висвітлення тайни того твору. Треба ще пильно звертати увагу на мотиви й алегорії української народної словесности, бо якраз вони дають поемі широке й тревале значіння. Крім переказів про Богданові льохи і про псів-ярчуків треба пригадати ще й українську старобутню, народню космогонію. При багатьох поста-тях виходить, що Шевченко бачив їх відразу і на тлі історич-нім і разом з тим і яко староукраїнські алегорії. Так прим. дівчатка—білі птахи—душі це й люди певних історичних діб, тільки значіння поеми росте, коли ми уявимо собі їх теж і пта-хами творителями з давніх колядок. Вониж поринають у море минулого аж до дна й виносять звідтіль благодати людям на пожиток. — Так само й ворони уявляють принцип лиха, що по-ходить з зависти й з страху. Але уявляють теж і пастку ці-лої тієї плеяди характерів, що в роздвоенності, з темноти та захланности, з запишаности й лінивства, скрізь служать лиху, бо дають себе відвести від властивої мети. Але є в тих во-ронах ще й характеристичні черти віщих ворон з билин. Вони роблять ревеляції, хоч говорять про ці тайни в цілі власної охорони, то всеж якраз тими вістями вони потрібні для роз-вою дальшої акції. Зовсім так само, як у билинах. І там ві-щий ворон, щоби самому схоронитися від небезпеки, звертає увагу лидаря геть від себе в інший бік і тим спричиняється до нових богатирських вчинків героя. Достоту таку ролю ба-ламутів мають ворони в Шевченка. Скоморошина коза й ці-люща вода з казок теж вжиті на своєму місці. — А дерево життя й його комбінативний перехід у дерево хреста, це вже неоцінимий ключ.

Пригляньмося до самої будови Великого Ляху.

Три образи містерії (традиційний поділ на небо, землю й пекло) розвиваються поміж моттом, покладеним на земупі в церковній (не в народній) мові й поміж поемою „Суботів“, котра не належить формально до містерії, але зовсім певно з розмислом (не як коректура!) покладена біля неї. Дата на-

писання, чи кілька днів перед, чи після, чи враз із Великим Льохом, не робить різниці. Читати треба її, в кожному разі по містерії. Там її місце. — Поміж і почерез образи тягнеться ще й монольог, держаний у тоні хроніки. Він собі тече окремо, немов той час через історію. — В першій образі — душі вічні, але їх доля рішається в часі, тому монольог зазначає їх вихідну точку й місце, куди вони своєю поведінкою потрапили, отже по чотири рядки монольогу з початку й кінця образу, немов рямці. — Другий образ — пекло. Тут з самого початку ворони (дуже галасливо) виявляють свої окремі погляди на різні події й зараз за тим монольог зазначає їх місце пробування та характеризує їх. По їхній розмові, але ще перед співом уміщена коротенька хронікарська примітка. — Третій образ — на землі. Монольог із початку характеризує лірників і їх намір, а по розмові реєструє, що вони тепер роблять і дедалі він переходить в інтермедію, стає ніби протоколом, де наводить бесіду начальства й лірників. При самім кінці містерії знову чотири стрічки монольогу в такому хронікарським тоні, як зпочатку.

Мотто, це немов ясне світло, що освічує дію з перспективи вічності. Воно стоїть окремо, непорушене, чуже й незрозуміле. Суботів, це щось ніби рефлектор, ніби гороскоп майбутности. Статика готова, але треба Шевченкові ще й динаміки, бо він любить все живе й рухливе. Як моторову силу вживає він повіря про Богданові льохи та про псів-ярчуків.

А тепер пригляньмося з кінця.

Душі ждуть, їх кара ще не скінчена, бо Великий Льох ще не розкопаний. Події другого і третього образу не принесли їм визволення. У ворон наступила зміна, бо народився той небезпечний їм ярчук, вони й стараються знищити його. Начальство завелось в своїх надіях, і з досади карає лірників і народ...

Дія скінчена; хроніка урвана; перед нами питання: що дали?

Щож? Може статися таке, що воронам удасться знищити ярчука, тоді вороняче правління забезпечене, й народ пропавби на віки. Москалі розкопалиб і другу руїну, одну по одній. Суботівські льохи, це була перша руїна, а друга? Може той Великий Льох? — Хіба ні. Бо розкопання Великого Льоху, це радість українським душам. А що може радувати разом і московські й українські душі? — А чю радість воліємо ми? Ми!? — Нам так хочеться помогти душам, щоб їх кара була скінчена. Вониж терплять за такі дивні провини... І помочі не мають ніякої, а самі безпомічні...

І... тепер тільки ми там, де треба!

Не знаю в нашій літературі ні одного твору, де автор зумів би так безпосередню передати рішення в руки читачів — людей. Тільки той, що написав Посланиє, той зумів. Йому це вдалося. Збудив у наших серцях любов і пошану до нашої ми-

нувшини і цим зробив нас активними діячами в своїй поемі й — в нашій власній історії.

Коли з любови підемо за Шевченковим проводом, то як той Перебендя зможемо прозріти крізь події й простори, аж гень у далечинь минулого й майбутнього.

Побачимо в С у б о т о в і могилу України, зроблену Богданом. Зробив він її з безсердечної прихильності першої душі. В тих різних призмах, між які ми тепер попали, бачимо аразом різне цінення й найнепоказнішого вчинку. Молода дівчина чемна до гетьмана, від котрого зазнала тільки добро. Це проста собі конвенціональна чемність, — котра стала провинсю, бо була указана без любови. Не була викликана ні потребою гетьмана, ні взглядом його великого завдання: зробити Україну вільною. Була виявлена тільки, так собі, принагідно („я йшла... аж тут... я й набрала..“). Це було даремне діло. — А наймичка з другої хати чула найменшу потребу дитини й серед ночі вставала, щоби їй дати відповідну пільгу! — Імпульс до акції душі виходив із згадки й надії на власні вигоди. — Ворона це добре знає, бо от вже каже, що Богдан „украє“ Україну, так як злодій краде собі який „крам“ та що він її зі страху перед утратою „продає“ злодіям! Вийшов злочин, бо нема героїської любови до чину, а тільки зависть та страх перед утратою вигоди. Через те душевне роздвоєння (зависть та страх) міг Богдан визволити Україну, та не міг її зробити вільною. У цій перспективі ось як рефлектує перший лірник: Він знає, що можна скрізь найти хлібець, йому навіть приходиться на думку, що хтось мігби мати потребу стерогти й воду в річці, та що хтось схотівби навіть пісок орати, але коли приходиться йому без найконечнішої потреби тільки співати — то він лінєвий, волигь спати. Це непотрібна штуку. Своєю безчинністю заражує й других так, як душа проклятою водою потроїла свою рідню. — Ця звязь іде, казатиб, поемо: від дівчини до мужчини аж до їхніх потомків; або від задуму, через чин до висліду; або від народу через державу до екзистенції; або від Бога через волю до людини.

Друга душа відкриває звязь в іншому напрямку. Вона вже нічого не робить з власного імпульсу. Зпочатку вона опирається противній, ворожій силі, але її одірвали; не кажеться, хто одірвав, тільки просто „одірвали“; вона просить, хоч у ворога взагалі нічого, навіть смерги не вільно просити, бо в просьбі признання його вищости. І дійсно, — ворог вже пан, а за хвилину коротку звелить їй зробити понижаючу прислугу — вже цар. Як її упір меншає, „опіралася, просила, ховалася, послухала“, так з одної сторони вона віддаляється все далі від своєї вихідної точки, від матері, і котиться в усе гіршу ситуацію, так із другого боку сила противника росте й його ситуація щораз кращає. Але на тому ще не кінець. Вона після страшного розгрому одна-однісінька молода залишилася в живих. На ній ціла надія. В неї є ще й поміч: бабуся в безвер-

хій хаті, дебто пам'ять-наука й підвалина на пристановище, окрім того є й найважніше—вода. І саме цього найконечнішого вона не зберігає. Ця вода (її молода, жива сила) не піде на вжиток її будучої рідні, а тільки — звірині, що служить, і так вже за могутчому, — ворогові. Отже те, що для неї було єдиним найконечнішим, це для ворога було властиво зайвим, а вона йому це дала. І знову як і перша душа: „а я напоїла“ бездушно, принагідно. Дійсно: „Дрібніють люди на землі, ростуть і ви-сяться царі!..“

Друга ворона хвалить, що Радзивил і Потоцькі промарнують маетки в Парижі. А вжеж тих „три злотих“ могли евентуально ще здатися. Другий лірник має ще „шматків зо два хліба в торбині“, то поснідаємо в пригоді, поки... І вся його надія звернена на саму тільки поживу. — Бесіда того другого лірника ще й з іншого боку цікава. Він на правду кривий. Все якось кумедно ректифікує теревені першого й третього лірника, саме так, що перекривлює їх несподівано в ще інший бік. — І ця друга звязкова лінія вже не така рівна, як перша була. Вона не має властивого початку, не починається від власного непримушеного хотіння, як у першої душі, яка зовсім не мусіла води набрати й вповні перейти шлях. Друга душа знаходиться в небезпеці, отже мусить рятуватися, бо ротися за своє життя. Але вона волисть просити смерті. Її думки звернені до смерті, тому вона не могла зайти деінде. Повела себе зовсім інакше, як Ярина в Невольнику. Друга ворона знову говорить про речі, які позірно не є в ніякому звязку з подіями, які згадує друга душа, а натомість вяжуться безпосередньо з бесідою другого лірника. Та це тільки позірно так. Вдійсності запишаність магнатів, які з свого боку перлися в французи, стала приміром і на Україні, і тим довела до відносин, що їх малює друга душа. Шевченко ще й підчеркує цілий фальш тих впливів. Отже зв'язь є скрізь, тільки не все зовсім наявна. — А ми той кривий вплив чужинців ще переборщуємо.

Третя душа не має ні „сили молодії“, ні жадної доброї помочі, ні якої небудь можливости. Вона попадає в гріх „по чужому показу“. Ворона тим гріхом дуже тішиться, щасливо пророкує: „буде біда!“ А вжеж буде біда, коли люди вимощують дорогу (дебто, кланяються) чортові, а не дбають про козу, тоді коли відомо, що:

Де кова ходить там жито сходить,
Де не буває там вилягає!

Це другий згубний вплив, який ішов на Україну вже з Москви: темнота і страх перед тим де „страху й не буде!“

Третій лірник говорить тільки про речі, про які чув від других, і комбінує їх зі страхом перед потугою царя і панів, та з почуттям власної немочі. Ціла картина малює безвихідну ситуацію, спричинену, невластивою орієнтацією душі. Із неї вийти можна тільки через „диво“.

Вода в цій поемі стає символом кінцевого. Того, чим треба передусім дорожити, чого не вільно ніколи і краплинки промарнувати. Це та „цілюща і живуща“ вода, про яку згадує Шевченко в Епілозі до Невольника. Вона стала проклятою, бо перша душа її без потреби набрала, отже змарнувала, а марнувати значить давати Марені, богині смерті. Друга душа напоїла царського коня, отже теж зловжила, промарнувала скарб. Третя душа вже бачить Дніпро, цебто всю воду, в ворожій власті. Лірники вже зовсім не мають води, тільки доїдають рештки хліба. На тій проклятій, бо зле вжитій і зле нажитій воді, навіть Іван не попливе до ціли, до моря, а тільки осяде в Лимані на піску.

Такі звязкові лінії требаби провести і між поодинокими душами, лірниками й воронами та ще й поміж цілими трьома образами. Полишаю це кожному читачеві, бо не маю претенсії висвітлити тут всі можливості цього гігантського твору. Те, що Шевченко вмістив на кількох сторінках Великого Льоху, те Не-Шевченко не вмістить у цілих бібліотеках.

Пригляньмося ще монольогові. З нього довідуємося цікаві речі. Передусім білі птахи тільки перелітають через Суботів і сідають на похиленому хресті. Ворони, що нам накрикали повні вуха страхить, це тільки крикливі, зависні й безплідні, отже в суті немічні чужі чужениці, які сіли на маяку. З лірників один сліпий — це той самий, що показував маяк та бачив пісок от там за Тясмином, той самий, що то такий певний свого вищого знання! А ми вже й повірили в те, що сліпий бачив! І нас видно „били та не вчили“. Другий кривий, це ми гаразд пізнали. Блуди „других“ ми все гарненько бачимо. А третій горбатий. Знову осілися! Він нам видавався радше сліпим. Але він справді нічого не бачить, цей і сліпий і горбатий. Тільки чи сліпий, бо горбатий, чи горбатий, бо сліпий? На „третіх“ ми ще добре не визнаємося. Всі ці три каліки — каже монольог — ідуть в Суботів співати про Бог дана мирянам“ (не людям).

Потім білі птахи скопилися й перелетіли в ліс, де сіли „в купочці на дубочку“. Ворони відлітають співаючи. Лірники поснули під берестом, а біля льоху копають. Інтермедія, це підрахунок воронячих здобутків на Україні. Кінчиться монольог вісткою, що Великий Льох ще незнайдений. Монольог все дуже точно зазначає де хто сідає, то зн. на чім спирається. Душі на похиленому хресті на старій церкві, ворони на маяку, про лірників не сказано; вони не мають ніякої опори. Таксамо зазначає місце, яке хто займає при кінці кожного образу. Тепер все змінене, тепер душі в лісі на дубі, ворони літають співаючи (є в нас приповідка: „заспіваєш небоже!“), а лірники сплять під корчем.

Коли все зібрати до купи, то стає ясно, що Суботів, цебто все, що звязане, з переяславською угодою, тільки епізод. (Треба тямити, коли Шевченко це писав і де!). Ця угода не-

життєздатна, бо схиблена в зародку: Ми заключали її в сліпій надії на чужу поміч, а противники цю надію завели. Тому вона розбилася, стала черепком, з якого витекла цілюща вода, котра тим самим стала проклятою, бо змарнованою, і нею прогнило корито. Корито в нас значить і посудина на страву і колиска. З гнилого корита не було як їсти і не було як розвиватися в ньому новому, здоровому зародкові. От і кістки в кайданах а не самочинні живі люди. — Змарнована надія. Вона так, як та змарнована вода не може нікому принести користи. — Паралелія: дівчина, що не витревала в людській гідності, кланялася безпотрібно, стала безсилою й скривила душу рідної дитини. — Врешті знаємо, що нема нам чого боїтися ворон, (боїтеся там, де страху й не буде!) тому не будемо тратити сили і часу на їх нищення а тільки мусимо далі шукати Великий Льох..

Чи Бог бачить із за хмари
Наші сльози, горе?
Може й бачить, та помага,
Як і тії гори
Предковичні, що політі
Кровію людськю!!

Хоч лежачого й не б'ють,
Так і полежать не дають...

На те лихо, щоби з ним битися!..

Як би він знав, (Саул)

Яке то лихо з його вийде,
З того лукавого Давида,
То мов гадюку б розтопав
І ядовитою б розтер
Гадючу сливу!

А тепер

Плугами, ралом не розорем
Прокляту ниву: поросла
Колочим терном...

І мотто з цього псалму Давида поклав Шевченко на початок містерії? — Придивіться до тексту того псалму в св. письмі, візьміть, чи то церковний, чи перевід Куліша або який-небудь інший і порівняйте до того переспіву, що його Шевченко зробив: псалм „Боже нашими ушима чули...“ і уступ „Не нам на прю з тобою стати..“ з Кавказу.

А хрест на Голгофті стояв рівно, але „похилений хрест“? Чи це той самий? Шевченко казав: „Ми не раби його, ми люди!“ і казав: „Якби не похилилися раби!“ і питав: „По якому правдивому закону...“

Похилений хрест! Що то не міститься в тих двох словах! Тільки автор „Єретика“ був усилі написати їх.

Нічого похилого і нічого штучного, що тільки маячить нам про небезпеки, більше не залякає нас.

Дуб донині знаям сили й слави і ми знаємо про дерево життя.

От і дороговказ із лабіринту орієнтацій та систем: опертя на природу. (Пор. Дневник: 12.7, 27.9, 10.12, 1857 р. 16.2, 1858 р. і пр).

Тепер ясно бачимо всю підвалину Великого Льоху і разом весь Шевченків світогляд, котрому остав вірним цілжиття, хоч стало його перевірював. Узнав його добрим ще перед самою своєю смертю в вірші „Чи не покинуть нам небога“...

Мотто (Давидове!): незмінна Божа воля, три образи цієї дії у вселенній, а „Суботів“, це трибуна для — нехай вам буде! — для „емпіричного навчання“.

Це з трибуною непоетично, кажете? Пригадую Шевченкові слова з Перебенді: „Щоби тебе не цурались, потурай їм брате!“ Це не в Шевченком дошкульно сказано, а тільки ви розуміло. Там тепер всьо письменне стало. Так як мати знає потребу дитини, так він бачить, що мусить своїх братів вивести з круга дій у містерії і показати їм те все з боку, щоб вони могли стати активними людьми, а не були тільки пасивними сотворіннями. Річ бачити ось в чому. Гете вимагає, щоб кожна людина вміла собі „здати справу“ бодай з трьох тисяч літ світової історії. Шевченко каже: „Може й справді не так сонце сходить, як письменні начитали“. Тобто йому мало тільки „читати“ і „вчитися“ навіть „знати“, бо і найдосконаліше знання має свої границі, бо не має впливу на хід сонця й його не змінить. Таксамо доля людини не вирішується тільки її знанням, а ще й її почуттям, котре іменно тому під загрозою смерті не вільно притупляти. Прадавня наша словесність передавала охорону почуття саме „дівчатам-душам“. Таксамо зробив і Шевченко, та ще й по мистецьки, бо взяв наскрізь негативний образ, а недостача найскорше кидається в вічі. Тоді — „нехотя почують“.

Світоглядно виходить так: Божа воля, це до кінця передумана льогіка, вона не втручається до боротьби між добром а злом. Зло повстає з похибки, яку треба направити, а з того повстає боротьба, яка отже потрібна. Рай це конвенція, а не ціль.

Отже боротьба за добро полищена людям. Добро можна собі уявити як просту течію, як найкоротшу звязь між двома точками, а зло як скривлення з тієї прямої. Скривлення (не те саме, що большевицький ухил!) має в собі щось заокругленого, тож воно силою своєї питомої енергії без чужого впливу, мусить натрапити знову на ту пряму. І тоді „дивом“ щєбто новими засобами може зла енергія бути зломана і вся струя завернена в просте русло. Щоби люди цього дива доказали на те потрібна боротьба, котра саме робить людей творчими на вподобу Бога-творителя. — Наш контраст: правда і кривда.

Птахи-душі покинули похилений хрест і сіли в лісі на дубі, щєбто душі відвернулися від прийнятої, конвенціональної

правди: ius і звернулися до вічної правди: fas. Що ж за благодати винесли птахи-творителі з дна моря? Винесли три пізнання людям на пожиток:

Несвідомість не є простима, бо і найменша помилка (аж до усміху немовляти включно) потягає за собою невмолимо ті а ті наслідки.

Вплив цієї небудь помилки може спинитися тільки тоді, коли вона кимнебудь буде пізнана і направлена. На тому полягає нерозривна зв'язь між генераціями і одиницями.

Зло мусить бути вирване з корінем.

Тепер бачимо, чому саме душі є дівчата. Це не задля якогось жіноцького розуму, котрий нібито є якимось — кумедно! — ще недорозвиненим мужеським розумом. Тут не йде про розум взагалі, але йде про почуття! І тут йде про те, що дівчина є початком нової генерації. Коли в нас думають інакше, то це теж наслідок чужих брехонь а la Карамзін, що затьмили в нас прадідівську „нашу правду“. Коли дівчина зле спрямує свою прихильність, то вона її надуживає, тоді затрачується почуття міри, в котрім коріниться людська гідність, (Будьте люди, бо лихо вам буде!) а натомісць росте брутальна сила. „Ласки дівочі“ притягають всіх, але вибір, кому їх уділити, належить дівчині. І в неї цей вибір мусить бути чуттєвий, а не розумовий. Треба власне — „серцем прозріти“. Шевченко чудово вказав на постепенні наслідки затрати почуття: чим далі то коротший побут душ на землі, перша ще тямить і гаразд і навіть своє ім'я; друга вже тільки жах; а третя тільки власний біль („я плакала!“) і чужу велич. Як рівнобіжно росте протилежна сила, це ми вже бачили. Зле зорієнтована дівчина й свою дитину колись від самого початку попровадить зле. Вона стає „німою бездушною підоймою ганебного вчинку“. (Гл. Дневник, 19.7 1857 р.). Доки українка свідомо не відверне усміх немовляти від чужого блеску, доти український нарід буде невідільником прикованим до чужої галери.

З хвилиною, коли ми це все пізнали — сталося одно з тих „див“, що їх боїться ворона: народився ярчук.

Він відразу видючий, дебото бачить даліше, чим можна бачити з маяка або з похиленого хреста; він чуйний на злодійв, знає де зло, й він не ссе, то зн. навіжена мати не має впливу на нього. Але хтож його буде годувати? Невжеж ми допустимо, щоби ворона його заманювала в ірїй та отруїла гадюками? Це її, зрештою, й не властєся, бо він чуйний і злодійських гадюк їсти не буде, але — чимже він житиме? Йогож треба годувати.

Тепер пора на те друге „диво“. „Буде два дива твориться“. — зрадила ворона. Українська дівчина з обох близнюків вибере якраз того ярчука. „Серцем прозріє“ полюбить

Його й приголубить і нагодує і стане йому матір'ю та допоможе йому вирости в герої. Тоді:

Буде син і буде мати
І будуть люди на землі!

І ці люди змінять світ. — Вони не мусять. Можуть лишити постарому. Моглиб „хилитися, як і хиялялись“, та тільки їхнє власне серце провадить їх інакше. Не дасть їм спокою, хоч на хвилину, та „дума єдина“ та пам'ять про „давні діла дідів наших“ про ті „тяжкі діла“, не стерплять вони, щоб з „України сміялись сторонні люди“, не перестане їм дзвеніти у вухах той жалісний плач, яким заводять над своєю затраченою долею білі душі. Ні! Не буде їм спокою доти, доки не збудять в собі те, що було дійсним Богдановим скарбом.

Великий Льох, це Українська Душа, а скарб цієї душі, це українська „Свята Воля“, без якої „не буде добра ніколи“, і якій нема пари в світі, бо вона значить разом і *libertas* і *voluntas*.

У тім однім слові ціла наша етична програма, Шевченкове найвище щастя і наша рожева майбутність. Нам треба тільки — „воліти“.

Д.м. Донцов

До консолідації

Роман Дмовський не має щастя з своїми пророцтвами.

Він „пропрокував“, що заангажування Росії на Далекім Сході викличе стабілізацію на її західних кордонах. Тимчасом справа тих кордонів стає дразливою як ніколи. Тим дразливішою, чим більших „успіхів“ осягає фокусник Літвінов. Злобно пише „Nineteenth Century“: „Чинники, які найбільш спричинилися до дипломатичних успіхів Літвінова, належать до головних причин теперішньої слабости Росії... В часах, коли договори, власне через їх численність і загальність і стратили всяке значіння, він оснував цілу свою політику на договорах. Представляючи першу комуністичну державу в історії, він є лише старомодним дипломатом. Як всі старомодні дипломати, зокрема як старомодні російські дипломати, він трактував справи закордонної політики як гру в шахи, розігруючи гамбіти, скуплюючи фігури раз тут, раз там, приказуючи то бити в антияпонський там-там, то — переставати, інспіруючи газетні статті раз в одному раз в другому сенсі. Серед совітських умовин, не тяжко було грати цю гру; приймаючи під увагу обставини в світі поза Росією, ця гра могла удаватися лише доти, доки не переставала бути — грою. Лиш тільки вона перестане бути грою, коли замість рухів на шахівниці, встане питання про рухи армій, коли